

पथ्यादिको गुग्गुलुरेण नात्वा
ख्यातः क्षितावप्रमितप्रभावः ।
बलेन नागेन समं मनुष्यं
जवेन कुश्यात्तुरगेण तुल्यम् ॥
आयुःप्रकर्षं विदधाति चक्षु-
ब्जलं तथा पुष्टिकरो विघ्नः ।
क्षतस्य सन्धानकरो विशेषा-
द्रोगेषु शस्तः सकलेषु तज्ज्ञैः ॥”

इति भावप्रकाशः ॥

पथ्यापथ्यं, स्त्री, (पथं रोगिणीं हितकरं अपथ्यं
अशुभकरं द्वयोः समाहारः ।) रोगाणां हिता-
हितकारकद्रव्याणि ।

तत्र तरुणज्वरे पथ्यं यथा ।

वमनम् । लङ्घनम् । कालोष्ठाहः । यवागुः ।
खेदनम् । कटुतिक्तसौ । एतानि पाचनानि ॥ ३० ॥
नवज्वरे अपथ्यं यथा ।

ज्ञानम् । विरेकः । सुरतम् । कषायः । आयामः ।
अभ्यञ्जनम् । दिवानिद्रा । दुग्धम् । हृतम् । वैद-
लम् । आमिषम् । तक्रम् । सुरा । खादुशुद्धव-
द्रव्याणि । अन्नम् । प्रवातः । भ्रमणम् । कोपः ॥ ३१ ॥

मध्यज्वरे पथ्यं यथा ।

पुरातनघटिकाः । पुरातनशालिः । वार्त्ताकुः ।
शोभाञ्जनम् । कारवेक्षम् । वेचायम् । आषाढ-
फलम् । पटोलम् । कर्कोटकम् । मूलकपेठिका ।
सुन्नमसूरचयककुलत्थसुकुटुकानां यूषः । पाठा ।
अम्बता । वास्तूकम् । तखुलीयः । जीवन्ती ।
काकमाची । सुपकानि द्राक्षाकपित्थदाडिम-
वैकटफलानि । लघूनि स्वात्मानि च भेष-
जानि ॥ ३२ ॥

अथ पुराणज्वरे पथ्यम् ।

विरेचनम् । कृद्दन्म् । अञ्जनम् । नस्यम् । धूमः ।
अनुवासनम् । सिरायधः । संश्रमणम् । प्रदेहः ।
अभ्यङ्गः । अवगाहः । शिशिरोपचारः । एणः ।
कुलिङ्गः । हरिणः । मयूरः । लावः । शशः ।
तिक्तिरिः । कुक्कुटः । क्रौञ्चः । कुरङ्गः । एवतः ।
चकीरः । कपिञ्जलः । वर्तकः । कालपुच्छः ।
गोक्षीरम् । अजाक्षीरम् । गोष्ठतम् । अजा-
ष्ठतम् । हरीतकी । पर्वतनिर्भराम्भः । शरङ-
तैलम् । सितचन्दनम् । ज्योत्स्ना । प्रिया-
लिङ्गनम् ॥ ३३ ॥

आयामश्च यवायश्च स्नानं चक्रमणं तथा ।

ज्वरसुप्तो न सेवेत यावन्नो बलवान् भवेत् ॥ ३४ ॥

अथातिसाररोगे पथ्यम् ।

वमनम् । लङ्घनम् । निद्रा । पुराणाः शालि-
घटिकाः । विलेपी । लाजमखः । मसूर-
तुवरीशशैलवावहरिणकपिञ्जलभवयूषः । सर्व-
चन्द्रमत्स्याः । शङ्खः । खड्गः । मधुरा-
लिका । तैलम् । द्रागष्टतक्षीरे । गोदधितक्रे ।
गवाजयोर्दधिजं प्रयोजं वा नवनीतम् । नव-
रम्भापुष्यम् । नवरम्भाफलम् । चौद्रम् । जम्बु-
फलम् । भयम् । महार्द्रकम् । गिञ्जम् । शालु-
कम् । विकटतम् । कपित्थम् । वज्जलम् ।

विखम् । तिन्दुकम् । दाडिमद्वयम् । तिल-
कम् । कश्चटफलम् । चाङ्गेरी । विजया ।
अरुणा । जातीफलम् । अहिफेनम् । जीरकः ।
गिरिमल्लिका । कुस्तुम्बुर । महानिम्बम् । सकल-
कषायरसः । दीपनानि लघून्मृत्पानानि । नाभे-
र्द्वाङ्गुलतोऽधस्तात् तथा वंशास्थिखले शस्त्रेण
अर्द्धचन्द्रवद्वाहः ॥ ३५ ॥

अतीसारे अपथ्यं यथा ।

खेदः । अञ्जनम् । रुधिरमोक्षणम् । अम्बुपानम् ।
स्नानम् । यवायः । जागरणम् । धूमः । नस्यम् ।
अभ्यञ्जनम् । सकलवेगाधारणम् । रुक्षाणि ।
असात्मप्रमथनम् । विरुद्धान्नम् । गोधूमः ।
माषः । यवः । वास्तूकम् । काकमाची ।
निव्यावः । कन्दः । मधुशिशुः । रसालम् ।
पूगम् । कुशाखः । तुम्बी । वदरम् । गुर्व-
न्नम् । गुरुपानम् । ताम्बूलम् । इक्षुः । गुडः ।
मद्यम् । उपोदिका । द्राक्षा । अम्बुवेतसफलम् ।
लशुनम् । घात्री । दुष्टासु । मस्तु । गृहवारि ।
नारिकेलम् । खेचनम् । ऋगमदः । अखिल-
पत्रशकाः । चारः । सर्वाणि सराणि । पुन-
र्नवा । इर्वारुकम् । लवणम् । अम्बुम् ॥ ३६ ॥

अथ ग्रहणीरोगे पथ्यम् ।

निद्रा । कृद्दन्म् । लङ्घनम् । पुरातनशालयः ।
पुरातनघटिकाः । लाजमखः । मसूरतुवरी-
सुन्नभवयूषः । निःशेषोद्धृतसारगव्यदधि । गवां
ह्याया वा प्रयोजं नवनीतम् । द्रागष्टतपयो-
दधीनि । तिलतैलम् । सुरा । माक्षिकम् ।
शालूकम् । वज्जलम् । दाडिमयुगम् । नयं
भयम् । रम्भापुष्यम् । रम्भाफलम् । तरुण-
विखम् । शङ्खटकम् । चाङ्गेरी । विजया ।
कपित्थम् । कुटजम् । अजात्री । कशेरुः ।
तक्रम् । कश्चटफलम् । तिलकम् । जाती-
फलम् । जाम्बवम् । घन्याकम् । तिन्दुकम् ।
महानिम्बम् । अरुणा । अफेनम् । क्रयात् ।
लावशशैलतिक्तिरिमांसयूषः । सर्व-
चन्द्रमत्स्याः । खड्गः । मधुरालिका । तैलम् ।
सर्वकषायरसः । नाभेर्द्वाङ्गुलतोऽधस्तात् तथा
वंशास्थिखले प्रवृत्तितायसाहचन्द्रवद्वाहः ॥ ३७ ॥

ग्रहणयामपथ्यं यथा ।

रक्तसुतिः । जागरः । अम्बुपानम् । स्नानम् ।
स्त्री । वेगविधारणम् । नस्यम् । अञ्जनम् ।
खेदनम् । धूमपानम् । अमः । विरुद्धान्नम् ।
आतपः । गोधूमः । निव्यावः । कलायः ।
माषः । यवः । आर्द्रकम् । कृन्तकम् । राज-
माषः । उपोदिका । वास्तूकः । काकमाची ।
कुशाखः । तुम्बी । मधुशिशुः । कन्दः । ताम्बू-
लम् । इक्षुः । वदरम् । रसालम् । इर्वारुकम् ।
पूगफलम् । रसोनम् । घान्याम्बुम् । सौवीरम् ।
तुषोदकम् । दुग्धम् । गुडः । मस्तु । नारि-
केलम् । पुनर्नवा । वाहृतम् । वैणवम् । सर्वाणि
पत्रशकाः । दुष्टासु । गोष्ठन्नम् । ऋग-
नाभिः । चारम् । समस्नानि सराणि । द्राक्षा ।

अम्बुम् । लवणरसः । गुर्वन्नम् । गुरुपानम् ।
सर्व-पूपाः ॥ ३८ ॥

अथाशंसि पथ्यम् ।

विरेचनम् । लेपनम् । असमोक्षः । चारः ।
अधिकर्म । शस्त्रकर्म । पुरातनलोहितशालयः ।
पुरातनघटिकाः । यवाः । कुलत्थाः । गोघाखु-
गणोद्गुन्माविकलिङ्गाजखरौतुकीशतरुचास-
शृङ्गालकाकार्णा मांसानि । खल्यमांसाः
प्रसङ्गाः । पटोलम् । पत्तूरः । रसोनकम् ।
वह्निः । पुनर्नवा । मूरणः । वास्तूकम् । जीव-
न्तिका । दन्तशठः । सुरा । जुटिः । वयःस्था ।
नवनीतम् । तक्रम् । कक्कोलम् । घात्री । रुच-
कम् । कपित्थम् । औष्ट्रमृत्त्राज्यपर्यासि । भक्षा-
तकम् । खर्षपतैलम् । गोष्ठन्नम् । सौवीरम् ।
तुषोदकम् । वातापहान्नपानम् । अश्विवर्द्धकान्न-
पानम् ॥ ३९ ॥

अशंसि अपथ्यं यथा ।

आनूपमामिषम् । मत्स्यः । पिण्याकः । दधि ।
पिष्टकम् । माषः । करीरम् । निव्यावः ।
विखम् । तुम्बी । उपोदिका । पक्वान्मम् । सर्व-
शालूकम् । विष्टम्भीनि । गुरुणि । आतपः ।
जलपानम् । वमनम् । वस्तिर्कर्म । नदीनां
शलिलम् । विरुद्धानि सर्वाणि । पूर्वदिग्भव-
वायुः । वेगदोषः । स्त्रियः । एष्टवानम् । उत्-
कटकासनम् । यथास्वं दीघलं द्रव्यम् । रक्त-
पित्तिनां यद्यत् पथ्यापथ्यं तत्तदपि रक्ताशंसि-
रोगिणां विशेषतो विदात् ॥ ४० ॥

अथाभिमान्याजीर्णादौ पथ्यम् ।

शैष्णवे पूर्वं वमनम् । पेटिके मृदुरेचनम् ।
वातिके खेदनम् । यथावस्थं हितवस्तूनि । नाना-
प्रकारयायामः । दीपनानि । लघूनि । बहु-
कालसमुत्पन्ना सुन्नलोहितशालयः । विलेपी ।
लाजमखः । सुन्नभवमखः । सुरा । एणः ।
वह्नी । शशः । लावः । सर्व-चन्द्रमत्स्याः । शालि-
शकम् । वेचायम् । वास्तूकम् । बालमूलम् ।
लशुनम् । एष्टकुशाखम् । नवीनकदलीफलम् ।
शोभाञ्जनम् । पटोलम् । वार्त्ताकुः । नलदासु ।
कर्कोटकम् । कारवेक्षम् । वाहृतम् । मह-
र्द्रकम् । प्रसारणी । काकमाची । चाङ्गेरी ।
सुनिघ्नकम् । घात्रीफलम् । मातुलुङ्गम् ।
दाडिमम् । यवः । पर्पटः । अम्बुवेतसम् । जम्बी-
रम् । नागरजम् । माक्षिकम् । नवनीतम् ।
हृतम् । तक्रम् । सौवीरकम् । तुषोदकम् ।
घान्याम्बुम् । कटुतैलम् । रामठम् । लवणाद्र-
कम् । यमान्नी । मरिचम् । मेथी । घान्यकम् ।
जीरकम् । दधि । ताम्बूलम् । तप्तविलिलम् ।
कटुरसः । तिक्तुरसः ॥ ४१ ॥

अभिमान्याजीर्णादौ अपथ्यं यथा ।

विरेचनम् । विषमजवायूनां वेगधारणम् । अति-
रिक्ताशनम् । अध्यशनम् । जागरणम् । विषमा-
शनम् । रक्तसुतिः । शमीधानम् । मत्स्यः ।
मांसम् । उपोदिका । जलपानम् । पिष्टकम् ।